

سرشناسه: کافی، عبدالحسین، ۱۳۴۹-

عنوان و نام پدیدآور: منشا عصمت از گناه و خطا / عبدالحسین کافی:

ویراستار سید مرتضی طباطبایی؛ تهیه پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام

مشخصات نشر: قم موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۲۵۶ ص.

فروست: پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام؛ ۲۵.

ISBN: 978 - 622 - 207 - 104 - 2

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۲۸-۲۵۶؛ همچنین به صورت زیر نویس .

یادداشت: نمایه.

موضوع: عصمت (اسلام)

موضوع: Sinlessness (Islam)*

موضوع: عصمت -- جنبه‌های قرآنی

موضوع: Sinlessness -- Qur'anic teaching*

موضوع: عصمت -- احادیث

موضوع: Sinlessness -- Hadiths*

موضوع: گناه (اسلام)

موضوع: Sin -- Islam

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: ۵/۲۲۰BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۳

شماره کتابشناسی ملی: ۶۲۳۱۴۹۲

مشأ عصمت از کناہ و خطا

نظریہ اوددگاہ

عبدالحسین کافی

www.KitaboSunnat.com

منشأ عصمت از گناه و خطا : نظریه ها و دیدگاه ها

عبدالحسین کافی

تهیه: پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام / ۲۵

ویراستار: سید مرتضی طباطبائی

صفحه آرا: مهدی خوش رفتار اکرم

طراح جلد: حسن فرزندگان

ناشر: سازمان چاپ و نشر دار الحدیث

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

۳۸۶۱

سازمان چاپ و نشر

سازمان چاپ و نشر دار الحدیث: قم، میدان شهدا، ابتدای خیابان معلم، پلاک ۱۲۵

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۱۶۵۰، ۰۲۵-۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵-۳۷۱۸۵/۴۴۶۸ ص.ب.

hadith@hadith.net

http://www.hadith.net

* کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۹	سخن پژوهشگرده
۱۱	پیشگفتار
۱۷	بخش اول: دیدگاه آیات و روایات درباره منشأ عصمت از گناه
۱۹	مقدمه
۲۱	فصل اول: مفاهیم و اصطلاحات کلیدی
۲۱	عصمت
۲۱	معنای لغوی عصمت
۲۲	معنای اصطلاحی عصمت (از گناه)
۲۲	معصومان
۲۳	قلمرو عصمت
۲۳	عصمت عملی
۲۳	عصمت علمی
۲۳	منشأ
۲۴	گناه
۲۵	فصل دوم: گونه‌شناسی تعبیرهای ناظر به خاستگاه عصمت از گناه در آیات و روایات
۲۶	تعبیرهای ناظر به نقش خدا
۲۶	تعبیرهای حاوی مشتقات ماده «عَصِمَ»
۲۷	اذهاب رجس و تطهیر
۳۰	اخلاص و مانند آن
۳۲	اصطفا و مانند آن

۳۷	تأیید و نصرت (امداد).....
۴۱	اعطای علم.....
۴۵	تصرف تکوینی خداوند.....
۴۷	تعبیرهای ناظر به نقش معصوم.....
۴۸	استعصام و اعتصام.....
۴۹	امتناع.....
۵۱	تقوا و اطاعت.....
۵۵	فصل سوم: فرایند عصمت.....
۵۷	خلقت ویژه.....
۵۹	انتقای زمینه‌های گناه.....
۶۰	لطف خدا.....
۶۰	علم و آگاهی.....
۶۱	تأیید ویژه.....
۶۲	برخورداری از فضایل والا.....
۶۴	اعتصام کامل معصوم.....
۶۵	بررسی و پاسخ اجمالی دو پرسش.....
۶۶	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....

بخش دوم: دیدگاه‌ها درباره منشأ عصمت از گناه -

۷۰	مقدمه.....
۷۳	فصل اول: دیدگاه متکلمان.....
۷۳	مقدمه.....
۷۳	فعل خدا.....
۷۴	جبرگرایان خالص.....
۷۴	برخی از اهل حدیث.....
۷۵	برخی از اشاعره.....
۷۸	فعل خدا و معصوم.....
۷۹	امامیه.....
۷۹	منشأ عصمت از دیدگاه امامیه در عصر حضور معصومان علیهم‌السلام
۸۴	منشأ عصمت از دیدگاه امامیه در عصر غیبت.....

۱۲۷	برخی از اهل حدیث
۱۲۸	معتزله
۱۳۷	ماتریدیه
۱۳۸	برخی اشاعره
۱۳۹	جمع‌بندی دیدگاه متکلمان
۱۴۱	فصل دوم: دیدگاه فلاسفه درباره منشأ عصمت از گناه
۱۴۱	فعل خدا
۱۴۴	فعل معصوم
۱۵۶	فعل خدا و معصوم
۱۶۲	جمع‌بندی دیدگاه فلاسفه
۱۶۳	فصل سوم: دیدگاه عرفا درباره «منشأ عصمت از گناه»
۱۶۳	فعل خدا
۱۶۶	فعل خدا و معصوم
۱۶۸	جمع‌بندی دیدگاه عرفا

بخش سوم: بررسی دیدگاه دانشمندان مسلمان بر پایه عقل و نقل

۱۷۵	فصل اول: بررسی دیدگاه متکلمان
۱۸۵	فصل دوم: بررسی دیدگاه فلاسفه
۱۸۷	فصل سوم: بررسی دیدگاه عرفا
۱۸۹	جمع‌بندی دیدگاه‌ها درباره عصمت از گناه

بخش چهارم: ماهیت و عوامل عصمت از خطا از دیدگاه آیات و روایات

۱۹۶	مقدمه
۱۹۹	فصل اول: ماهیت عصمت از خطا
۱۹۹	معناشناسی عصمت
۱۹۹	معناشناسی خطا
۱۹۹	معنای لغوی خطا
۲۰۰	معنای اصطلاحی خطا
۲۰۱	گونه‌ها / مصادیق عصمت از خطا

۲۰۳		امور دینی
۲۰۳		عصمت از خطا در تلقی، حفظ و ابلاغ وحی
۲۰۶		عصمت از خطا در دانستن معارف و احکام و عمل به آنها و تنفیذ احکام
۲۰۷		عصمت از خطا در قضاوت
۲۰۸		عصمت از خطا، سهو و نسیان در عبادت
۲۰۹		عصمت از خطا در موضوعات
۲۱۰		امور غیردینی
۲۱۱		فصل دوم: عوامل عصمت از خطا
۲۱۲		تقوا
۲۱۴		تطهیر و اخلاص
۲۱۶		علم
۲۱۷		روح القدس
۲۱۹		دلیل «عصمت معصوم از خطا»
۲۲۰		نتیجه‌گیری
۲۲۱		فهرست آیات
۲۲۲		فهرست احادیث
۲۲۴		فهرست اشخاص
۲۲۹		فهرست منابع و مآخذ

سخن پژوهشکده

از آغاز آفرینش آدمی، انبیا و اوصیای الهی نقش اساسی در تربیت و رشد انسان و در نتیجه پیدایش، تحول و سامان دهی تمدن‌ها و فرهنگ‌های جوامع بشری داشته‌اند. بسیاری از انسان‌ها در ادوار مختلف تاریخ، با تکیه بر آموزه‌های این هادیان الهی، در پی سعادت و رستگاری دنیا و آخرت خویش بوده‌اند؛ در اندیشه شیعیان امامی نیز پیامبر و امام، یگانه راهنمایانی هستند که می‌توانند انسان را در مسیر پر فراز و نشیب آغاز تا انجام و مبدأ تا معاد، از فرو افتادن در راه‌های متفرق منتهی به گم‌گشتگی بازدارند و با نشان دادن «راه‌های سلام» با سلامت به منزلگه مقصود که آر میدان در جوار رحمت الهی است، برسانند. این تلقی از هادیان الهی که معتقد است ایشان در مقام راهبری الهی در ظاهر و باطن، انسان را در مسیر منتهی به رحمت الهی پیش می‌برد، غالباً با پشتوانه آموزه‌هایی صورت می‌گیرد که به ویژگی‌های این راهبران نظر دارند. در میان این آموزه‌ها، آموزه عصمت، ای بسا پیش از دیگر آموزه‌ها سزاوار ژرف‌کاوی باشد. زیرا درستی و سلامت آموزه‌ها و تعلیمات این راهنمایان در گرو مصونیت کامل ایشان از هرگونه خطا و لغزش و انحراف است، تا بدین وسیله انسان به معرفت و شناختی اطمینان‌بخش دست یابد و در سایه آرامش حاصل از آن در مسیر سعادت گام بردارد.

بررسی آیات و روایات و نیز منابع تاریخی به خوبی نشان می‌دهد که اندیشه عصمت و اعتقاد به مصونیت پیامبر و امامان از بدو پیدایش اسلام مطرح بوده و در تاریخ اندیشه اسلامی و شیعی مورد مطالعه، تأمل و نظریه‌پردازی از سوی اندیشمندان قرار گرفته است. آثار فراوانی با رویکردهای مختلف در موضوعات مرتبط با عصمت تولید شده است، اما تنوع و تعدد دیدگاه‌ها که گاه با مبادی و مبانی مختلف به تبیین مسأله پرداخته‌اند، این موضوع را همچون بسیاری از موضوعات و مسائل اعتقادی نیازمند بازخوانی و بازشناسی مجدد بر پایه عقل و معارف قرآن و حدیث، با نگاهی تاریخی ساخته است.

در میان مجموعه مباحث و موضوعات عصمت، بررسی ماهیت عصمت، منشأ و فرایندهای حصول عصمت در معصومان، از مباحث مهم اعتقادی است که با دیگر موضوعات عصمت و حتی مباحث خداشناسی و انسان‌شناسی نیز ارتباط نزدیکی می‌یابد. هرچند در این خصوص، دیدگاه‌ها و نظریات گوناگونی ابراز شده ولی تا کنون این دیدگاه‌ها به صورت مقایسه‌ای و همراه با ارزیابی از منظر معارف و حیانی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. کتاب پیش‌رو که به همت یکی از محققان فاضل پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام به تحقیق و نگارش درآمده است، با موضوع «منشأ عصمت از گناه و خطا» بخشی از کلان‌پروژه «بازشناسی اندیشه کلامی امامیه» است. این پژوهش با آثار دیگری که در سایر عناصر معرفتی شیعه سامان می‌یابد، تکمیل خواهد شد و در نهایت، تقریر جامعی از اندیشه کلامی امامیه را بازنمایی خواهد کرد.

در پایان بر خود فرض می‌دانیم از همه کسانی که این پژوهشکده را در تبیین ابعاد معرفتی اهل بیت علیهم‌السلام مدد می‌رسانند قدردانی کنیم. از رئیس محترم پژوهشگاه قرآن و حدیث، حضرت آیت‌الله ری‌شهری که بردبارانه و گشاده‌دست همه امکانات لازم را برای این خدمت علمی و معنوی فراهم ساخته‌اند و نیز قائم مقام محترم پژوهشگاه جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر رضا برنجکار و مدیران و همکاران ارجمندشان که بیشترین سهم را در این میان برعهده داشته‌اند و از معاون محترم پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام حجة الاسلام دکتر سید حسن طالقانی و از نویسنده محترم کتاب، جناب حجة الاسلام دکتر عبدالحسین کافی، قدردانی و سپاس‌گزاری می‌کنم و توفیقات بیشتر ایشان را خواستارم.

همه توفیقات را تنها به لطف حضرت حق تعالی می‌دانیم و بر این نعمت، سر سپاس و ستایش بر آستان جلال او می‌ساییم و سایه عنایت مولایمان حضرت ولی عصر علیه‌السلام را بزرگ‌ترین سرمایه برای به انجام رساندن رسالت بزرگ پاسداری از معارف مکتب وحی می‌شماریم.

رئیس پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام

محمدتقی سبحانی

پیشگفتار

حَدَّثَنَا حُسَيْنُ الْأَشْقَرُ قَالَ: قُلْتُ لِهَشَامِ بْنِ الْحَكَمِ مَا مَعْنَى قَوْلِكُمْ إِنَّ الْإِمَامَ لَا يَكُونُ إِلَّا مَعْصُومًا فَقَالَ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ الْمَعْصُومُ هُوَ الْمُتَمَتِّعُ بِاللَّهِ مِنْ جَمِيعِ مَحَارِمِ اللَّهِ وَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى - وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ^۱.

آموزه عصمت یکی از مهم‌ترین باورها در شناخت پیامبران و امامان معصوم علیهم السلام است و ابعاد گوناگون این عقیده در کتاب‌های کلامی و غیرکلامی بررسی شده است.^۲ یکی از پرسش‌های بنیادین پیرامون این آموزه این است که عصمت معصوم از چه چیزی ناشی می‌شود و خاستگاه آن چیست؟ آیا عصمت، فقط فعل خداست و معصوم هیچ نقشی در آن ندارد (اگر چنین باشد، معصوم چه برتری بر دیگران خواهد داشت؟ چگونه می‌تواند الگوی دیگران باشد؟ فعل و ترک او در مواجهه با اوامر و نواهی الهی چه ارزشی خواهد داشت؟) آیا عصمت، تنها نتیجه فعل و تلاش معصوم است؟ (اگر چنین باشد، باورمندان به جبر خالص چه نظری دارند؟ اهل حدیث، سلفیه و عمده اشاعره که باور به خلق اعمال از سوی خدا دارند، در این زمینه چه می‌گویند؟ نظر

۱. ابن بابویه، معانی الأخبار، ص ۱۳۲، ح ۲.

۲. برای دیدن نمونه کتاب‌های کلامی، ر.ک: الشریف المرتضی، تزیه الأنبياء و منصور بن راشد التميمي،

العصمة في ضوء عقيدة اهل السنة والجماعة، ص ۲۵۳ - ۲۸۳.

فلاسفه با وجود اختلاف مشرب‌هایی که دارند در این زمینه چیست؟ آیا با پذیرش «علیت فلسفی»، جایی برای فعل معصوم باقی می‌ماند؟ اگر همانند بیشتر عرفا، باور به عدم بودن غیر خدا داشته باشیم، پاسخ به سؤال فوق چگونه خواهد بود؟ همچنین در این فرض، «سلطنت دائمی و فراگیر خدا درباره همه آفریده‌ها» چگونه قابل تبیین خواهد بود؟ آیا می‌توان راه سومی را منشأ عصمت دانست، به طوری که خاستگاه عصمت، نه «فعل الهی» به‌تنهایی باشد (و تبعات منفی فوق را داشته باشد) و نه «فعل معصوم»، به‌تنهایی باشد (و سلطنت و قدرت دائمی خدای متعال را نادیده انگارد)؟ دیدگاه قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام در این زمینه چیست؟ نظر متکلمان امامیه در عصر حضور معصومان علیهم‌السلام در این باره چیست؟ اگر بپذیریم که از دیدگاه متون و حیانی، خدا و معصوم، نقشی توأمان دارند؛ این متون، نقش خدا را چگونه تبیین و تحلیل کرده‌اند؟ همچنین در این فرض، متون مذکور، نقش معصوم را در حصول عصمت چه می‌دانند؟ از دیدگاه این متون آیا عصمت، رخدادی، «دفعی» است یا «گام به گام»؟ اگر «گام‌به‌گام» است، «فعل خداوند و معصوم و برهم‌کنش این دو بر یکدیگر»، دارای چه مراحل است؟ همه آنچه درباره دیدگاه آیات و روایات گفته شد درباره عصمت از گناه است یا عصمت از خطا یا هر دو؟ دیدگاه متکلمان عصر حضور و پس از آن در تحلیل و تفسیر آیات و روایات مربوط به این بحث چیست؟

درک عمیق سؤالات فوق از یک سو جایگاه این پژوهش را در منظومه اعتقادات اسلامی و به ویژه شیعیان آشکار می‌سازد و از سوی دیگر اهمیت آن را بر ملا می‌سازد؟ از طرفی، نگاه تاریخی به لایه‌های این پژوهش و تحولات رخ داده در هر یک از ابعاد آن، نشان می‌دهد که این مسئله، پیچیده‌تر از آن است که مورد غفلت واقع شود و یا با مطالعه‌ای سطحی از آن عبور شود. تورق بسیاری از کتاب‌های

نگاشته شده درباره عصمت نشان می دهد که بیشتر پرسش های فوق در حیطه منشاء عصمت یا اصلاً طرح نشده اند و یا به طور ضمنی در لابلای بحث های دیگر آورده شده اند و به طور جامع، مطمح نظر نبوده اند. در این میان، دیدگاه قرآن کریم و روایات معصومان علیهم السلام بیش از نظرات دیگران، مورد کم مهری واقع شده؛ به طوری که هیچ کتابی به طور مستقل در این زمینه از دیدگاه متون وحیانی یافت نمی شود. جستجوی نگارنده نشان می دهد که حتی مقاله ای هم به طور مستقل در این زمینه تألیف نشده است.

با اینکه مسئله عصمت از عصر حضور معصومان مطرح بوده و دانشمندان مسلمان در این زمینه آثار فراوانی تألیف کرده اند؛ اما در زمینه منشأ عصمت، تألیف مستقلی دیده نمی شود.

البته دانشمندان مسلمان در آثار خود به منشأ عصمت هم اشاره هایی داشته اند، اما هیچ یک، جامع و مستوفای موضوع نپرداخته اند چنانچه سیر تطور این مساله نیز مورد بررسی قرار نگرفته است. از این رو این پژوهش در این زمینه مسبوق به سابقه نیست.

از نمونه های نادر نگارش یافته در این زمینه، اثر محسن دیمه کار گراب است که در مقاله خویش با عنوان «عصمت امام و خاستگاه آن در قصص قرآن کریم» به طور گذرا به خاستگاه عصمت پرداخته است؛ البته در محدوده آیات قرآن (و بدون بررسی روایات یا دیدگاه دانشمندان مسلمان). تنها هشت صفحه از این مقاله به بررسی اجمالی «منشأ عصمت» اختصاص دارد. با اینکه این نوشتار، حاوی نکات مفیدی است، اما از نقص های متعددی رنج می برد؛ مانند اینکه ایشان در ابتدای بررسی خاستگاه عصمت، عصمت را از مقوله «علم و معرفت یقینی» می داند، در حالی که همان گونه که در بحث های آتی خواهد آمد،

عصمت از دیدگاه آیات و روایات، مفهومی مرکب از چند مؤلفه است و تعریف مؤلف ارجمند این مقاله، مستلزم فروکاستن تعریف عصمت به یکی از مؤلفه‌های آن به نظر می‌رسد.^۱

انجام پژوهش حاضر با چالش‌هایی مواجه بوده از جمله کمبود تحلیل‌ها و پیشینه علمی منسجم که بر سختی کار افزوده و طبعاً نارسایی‌های نخستین نگاشته‌ها درباره موضوعات بکر را با خود به همراه دارد. با اینهمه این پژوهش از ابعاد گوناگون دارای اهمیت است؛ از سویی در عصر حاضر، ظهور و رشد شبهات گوناگون درباره عصمت و منشأ آن - به‌ویژه در ذهن جوانان - نمود بیشتری دارد. کاوش‌های دقیق درباره منشأ عصمت راه را برای پاسخ‌گویی روشن‌تر به برخی از این شبهات هموار خواهد ساخت. از سوی دیگر از آنجاکه برخی مبانی و مسائل این پژوهش نزد تعدادی از پژوهشگران این موضوع، متأثر از منابعی غیر از کتاب و سنت است، انجام دقیق این پژوهش، مبانی و مسائل غیروحیانی را آشکارتر می‌سازد. همچنین از آن‌رو که بسیاری از فرهیختگانی که به این بحث پرداخته‌اند، همه منابع و متون را مورد کنکاش قرار نداده‌اند. استقصای این موارد، مایه بررسی‌های ژرف‌تر و رسیدن به نتایج دقیق‌تر - به‌ویژه از دیدگاه عقل و نقل - خواهد بود. طبیعی است که بسنده کردن به برخی منابع این پژوهش، حاصلی ناقص خواهد داشت و تحویلی‌نگری، یکی از لوازم لاینفک آن به شمار خواهد رفت.

مهم‌ترین اهداف این پژوهش عبارت‌اند از: ریشه‌یابی منشأ عصمت از دیدگاه آیات و روایات، به دست آوردن دیدگاه و رویکردهای کلی دانشمندان

۱. ر.ک: دیمه‌کار گراب، «عصمت امام و خاستگاه آن در قرآن کریم»، ص ۱۳۳ - ۱۴۱.

مسلمان درباره منشأ عصمت از گناه؛ آشنایی با سیر تطور فهم دانشمندان مسلمان از آیات و روایات و سایر ادله بیانگر منشأ عصمت و ممکن ساختن مقایسه دیدگاه آنان (با تأکید بر فهم آنان از این ادله). بدیهی است که فهم دقیق آیات و روایات و دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان درباره این موضوع، مرزهای احتمالی آن دورا آشکارتر خواهد ساخت.

این کتاب دربردارنده چهار بخش است. بخش نخست به تبیین دیدگاه آیات و روایات درباره «منشأ عصمت از گناه» خواهد پرداخت. بخش دوم، عرضه دیدگاه دانشمندان مسلمان را درباره این موضوع در بر خواهد داشت. در این بخش دیدگاه‌های متکلمان، فلاسفه و عرفا هر یک در فصلی جداگانه تبیین خواهد شد. سومین بخش به «بررسی دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان درباره منشأ عصمت از گناه» بر پایه عقل و نقل همت خواهد گماشت. از آنجاکه از دیدگاه اسلام، فیصله دهنده نهایی این بحث، عقل و منابع وحیانی است و همه کسانی که به این موضوع پرداخته‌اند به عقل یا منابع وحیانی یا هر دو استدلال کرده‌اند، معیار این پژوهش نیز در داوری، عقل و منابع وحیانی خواهد بود. در این بخش نیز رویکرد فلاسفه، متکلمان و عرفا، تفکیک‌شده ارزیابی خواهد شد. واپسین بخش، حاوی بررسی «ماهیت و عوامل عصمت از خطا از دیدگاه آیات و روایات» خواهد بود.

در اینجا بر خود فرض می‌دانم از همه فرهیختگان و عزیزانی که مرا در به ثمر رسیدن این اثر یاری رساندند، متواضعانه قدردانی کنم، به‌ویژه از ریاست محترم مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، حضرت آیت‌الله‌ری‌شهری که اهتمام ویژه‌ای به پژوهش‌های ژرف و نوین در مطالعات قرآن و حدیث دارند. بهترین سپاس‌هایم را نثار استاد ارجمند حجة الاسلام والمسلمین دکتر

محمدتقی سبحانی، ریاست محترم پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام می‌کنم. همچنین از حجة الاسلام والمسلمین دکتر رضا برنجکار، قائم مقام ریاست محترم پژوهشگاه قرآن و حدیث، حجة الاسلام دکتر سیدحسن طالقانی، معاون پژوهشکده و مدیر پیشین گروه مطالعات موضوعی و حجة الاسلام دکتر اکبر اقوام کرباسی، معاون پیشین پژوهشکده که هر یک به سهم خود در بهبود و انتشار این اثر سهیم‌اند، بسیار متشکرم. در پایان، از همسر گرامی، صبور و فداکارم برای همه تلاش‌ها و کمک‌هایش صمیمانه سپاس گزارم. پیش از همه، بعد از همه و بیش از همه، خدای متعال را سپاس گفته، شاکرم که توفیق نگارش این اثر را به این کمترین عطا کرد. امیدوارم که این نوشته گامی هرچند کوتاه در تبیین معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم‌السلام به حساب آید.

گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن مصلحی تو ای تو سلطان سخن

وما توفیقی الا بالله ، علیه توکلت و الیه أنیب
عبدالحسین کافی